

„Képekben elmondott élettörténet” Költőnk és Kora. József Attila emlékévé 2005

József Attila születésének évfordulóját különféle rendezvények mellett számos könyv megjelenése kíséri. A Szabó B. István szerkesztésében megjelent *Költőnk és Kora* című kiadvány alcímében utal az emlékévre; ezzel, azon túl, hogy a méretében is tekintélyes kötet mintegy kiemeli magát a többi József Attilával kapcsolatos könyv közül, tulajdonképpen a tartalomra is következtetni enged. A kimondottan az évforduló alkalmából összeállított albumban kevésbé a friss irodalomtudományos eredményekre vagy polemizáló vélekedésekre, mint inkább az emlékezés, az emlékállítás ízléses, költőhöz méltó módjára számítunk.

Bár egyes teoretikusok ezt kételkedéssel fogadják, a fényképek sokak számára ablakot nyitnak elmúlt idők eseményeire és alakjaira; így válhat a fotóalbum az emlékezés egyik ideális médiumává. Ebben az értelemben jelöli ki a szerkesztő az előszóban az album fő feladatát, nevezetesen, hogy József Attila életének „tényeit és társait” láttassa. Pár sorral alább aztán szóba kerül, hogy a kötet képei között sok az amatőr felvétel. Szabó B. István ennek kapcsán megjegyzi: „Sok a megsárgult, kifakult, gyűrött kép, de a hátránynál nagyobb az előny: a háttér, az életmód, »a valóság« a figyelmes szemlélő előtt hitelesebben mutatkozik meg így, mint a műtermi kompozíciókon.” Itt a talányos módon idézőjelbe tett „valóság” utal arra a problémakörre, amelyet a kötet bemutatása során hangsúlyozni szeretnék.

A *Költőnk és Kora* kötet sajátosságai különösen jól látszanak, ha összevetjük József Attila fényképeinek másik nemrégiben megjelent gyűjteményével. A Petőfi Irodalmi Múzeum által kiadott, kisebb méretű és terjedelmű album az összes (eddig ismert) József Attiláról készült fényképet tartalmazza, tudományos igényű forrásjegyzékkel, rövid – és egyébként kiváló – bevezető esszével és utószóval. Ez a kötet tehát egy objektív teljesség érzetét kínálja, míg Szabó B. István egy tágasabb panorámát nyújt, vállalva, hogy bármennyire „széles körű és szinte teljesnek mondható”, az eredmény mégiscsak egy válogatás marad, amelyben valamiféleképpen megőrződik a válogató szubjektivitás érzete. Az *Idesereglik, ami tovatűnt. József Attila összes fényképe* mintegy arra csábít, hogy a végességében zárt archívumban mi magunk fedezzünk fel összefüggéseket, válogassunk a képek között, a *Költőnk és Kora* esetében a gazdagabb képanyagban válogató szubjektum által megalkotott narratíva, vagy, újból az előszó kifejezését használva, „képekben elmondott élettörténet” lehetősége körvonalazódik.

Hasonlóképpen tér el a két kötetben a szövegrészek képekhez viszonyított szerepe. A *József Attila összes fényképében* a fotográfiák önmagukra utalva, egy szövegek által határolt, szabad térben kaptak helyet. A *Költőnk és Korában* ezzel szemben nemcsak hosszabb-rövidebb, sok esetben önmagában izgalmas képaláírások, hanem Tverdota György életrajzi nagyszéje is helyet kapott. Az esszé ugyan külön utakon jár József Attila életének elbeszélésében, a szöveget mégis a képek mellé szerkesztették, így folyton-folyvást közvetlen kapcsolatba lép a fényképekkel, a két párhuzamosan futó narratíva kölcsönösen akadályozza, segíti: befolyásolja egymást. Így például a könyv utolsó, József Attila halála előtti évek eseményeit bemutató fejezetben eleinte túlsúlyba kerülnek a képek: a költő három egész oldalas, suggesztív portréja (135., 137., 138.) némán, keményen, talán vádlón tekint a többi, némileg léha hangulatot árasztó fotóra; Gyömrői Editet látjuk furcsa pongyolában, a képaláírás tanúsága szerint Ceylonban, férjét, Ujváry Lászlót, mosolyogva egy rejtélyes

maszkkal a kezében (136.), majd Cserépfalvy Imre kézfogását József főherceggel (139.). A meginduló esszé baljós hangvétele József Attila életkörülményeinek viszonylagos normalizálódásáról szólva a végső összeomlás előtti pillanatnyi nyugalomról tudósít. Ezek után újból a képeké a főszerep: József Attilát látjuk Thomas Mann-nal (az ismert és önmagában is figyelemre méltó felvétel két változata a teljes lapot elfoglalja), majd rokonokat, ismerősöket ábrázoló fotók következnek, amelyek egy családi tabló mozdulatlanságának, időtlenségének érzetét keltik. Ezeken a többségében megkomponált fotográfiákon a költő, akinek személye valójában érdekessé teszi a képeket, hiányzik; ezt a kísérteties benyomást az utolsó róla készült felvétel kópiája (147.) csak tovább mélyíti, József Attila alakja mintegy feloldódik a háttér homályában, és a képből kifelé tekintő, melankolikus arckifejezéséről is a távollét végtelensége olvasható le. Ezzel párhuzamosan az esszé a pszichoanalízis írások kapcsán jegyzi meg: „Egy tanácstalan, önmagával kezdeni semmit nem tudó, vagdalkozó, saját kötelékeibe belebogozódó ember szomorú arca tekint ránk ezekből a szövegekből” (147. skk). Az 1936–37-es események leírását Flóra komoly, elgondolkodó, mégis kissé meglepett, különös hatású portréja kíséri szemmel, majd, az albumban egyébként egyedülálló módon, kép nélküli dupla oldal következik, mintha a fényképek és az általuk megidézett személyek méltóságát teljesen, „némán” hallgatnák végig, amint az esszé a költő halálát egyre patetikusabb hangnemben elbeszéli. Ezután az *Íme megeltem hazámat...* következik, amelynek háttérében még egyszer felbukkannak az anya, az apa, a gyermek és a felnőtt árnyképei, s végül a dísztelen sírhelyről készült felvétel zárja a kötetet.

Persze nem ez az egyetlen lehetőség, hogy feloldjuk a képek és a szövegek kötetben tapasztalt összefonódását, a fenti példa csak azt hivatott felvillantani, hogy a két fényképgyűjtemény eltérő szerkesztése mennyire eltérő befogadási stratégiákat hív elő. Egy nem teljesen esetleges hasonlattal élve: míg a PIM munkatársai egy figyelemfelkeltő brosúra elolvasása után magunkra hagynak a képcsarnokban, addig Szabó B. István nemcsak részletes vezetést kínál a múzeumba, de a teremben (viszonylag hangosan) egy, a kiállítás anyagát ismertető videofilm is szól.

Tverdota György esszéje a „tárgyszerűsége törekvő” életrajzokhoz képest újat ígér: József Attila önképének fejlődésére koncentrálna; ez a gesztus mintha az újabb József Attila-kutatások érdeklődési területe felé terelné a hagyományos biográfiát. A viszonylag terjedelmes tanulmány azonban nem, illetve nem csak az ígérteit teljesíti. Valóban nyomon követhetjük a költő énképének alakulását, a városi csavargó villoni alakjától a petőfis tartáson keresztül a pszichoanalitikus önelemzéseikig. József Attila „szubjektivitása” (10.) azonban nem egyedüli elbeszélője az ugyan tényekből építkező, mégis „jól felismerhetően konstruált” (12. sk.) élettörténetnek. Az utolsó fejezetekben egyre inkább a kultusz elfogult hangján megszólaló, ám mindvégig tárgyias biográfus szólama mellett különösen nagy szerepet kapnak a költő kortársainak emlékezései, megfigyelései. József Attila énképe tehát sok esetben mintha a mások – a költőre vetett – tekintetéből bontakozna ki, érdekes párhuzamot hozva létre Kulcsár-Szabó Zoltán nemrégiben megjelent (*Magány és énhány József Attilánál*, Kortárs 2005/4.) verselemzésének gondolatmenetével.

Ezen a ponton válhat újból aktuálissá az a kérdés, hogy mit is ábrázolnak az albumba összegyűjtött fotók. Kinek vagy kiknek a tekintete vetül az elmúlt idők eseményeire? Vágó Márta a kötetben kétszer is (60., 138., utóbb a címlapportrét kommentálva) idézett visszaemlékezése szerint József Attila „tudatosan jelentőséget tulajdonított külsejének, [...] mérlegelte az arckifejezést is, amit az utókorra hagy majd”. A képeket tehát nem véletlenül olvassák sokan a költői önértelmezés dokumentumaiként. A gyakran komor hangu-

latú portrék és a kedélyes, talán erőltetetten derűs társasági felvételek ezek szerint mind a költő lelkivilágáról vagy legalábbis annak a külvilág felé mutatott oldaláról árulkodnak. Vagy az album inkább a kor ízlését, az akkori fényképészeti esztétikát közvetíti? A portrék arckifejezése, a beállított külső felvételek nemcsak a korabeli világról, de a fotókultúráról is tanúskodnak. Ahogy az esszé felidézi a József Attila-leírásokat, úgy a fényképek is a kortársak, a környezet költőre vetett tekintetét rögzítik. Ugyanakkor az album képei mindig az olvasó-nézőre is bizzák magukat. A szöveg világos fogalmazásmódja mellett a fotók sok esetben rejtélyeseknek, talányosaknak tűnnek; az egyhangúnak tűnő portrégyűjteményben furcsa arckifejezések, idegen hatású pózok, kommentár nélkül maradt szereplők váltogatják egymást, tág teret hagyva, hogy elgondolkozzunk ezek elfelejtett történetén, megfejtetlen jelentésén.

Az album borítóján József Attila 1936-os portréjából csak az arc látszik jól, amelyet egy négyzet metsz ki a fotóból, a kép többi része homályos marad. A *Költőnk és Kora* fényképalbum, amely (mint azt a kötetet záró fotográfián látjuk) a száz éve született költőnek hivatott síremléket állítani, ugyanezt teljesíti: József Attila arcképének egy részét mutatja meg úgy, hogy a kötet válogatása, szerkesztése és a képeket kísérő esszé, ha nem is világosan, de a figyelmes szemlélő számára mégis utal a meg nem mutatottra, a háttérben maradtra, azaz a gyűjtemény korlátaira, lehetőségeinek határterületére is. (Szerk. Szabó B. István és Asperján György, a képeket összeállította Sárközi Éva, Tverdota György tanulmányával, Budapest, ASPY Stúdió, 2005, 160 lap, 3990 Ft.)

LÉNÁRT TAMÁS